

LEHÇELER ARASI AKTARMALARDA TEMEL SORUNLAR

Mehmet KARA*

ÖZET

İnsanlar, değişik kültür ve dilleri çeviriler aracılığıyla öğrenirler. Farklı kökenden gelen diller arasında çeviri yapmanın epeyce zorlukları vardır. Düz yazıya oranla şiir çevirisi, çok daha zordur. Lehçeler arası aktarmalar ise, birbirine çok uzak lehçeler hariç, Türk kökenliler için kolaydır. Ancak bu kolaylık, bazen aktarma hatalarına sebep olmakta; kaynak ve hedef lehçedeki benzer öğeler, aktarıcıyı aldatmaktadır.

Aktarma sorunları, iki ana grupta incelenebilir:

1. Klasik aktarmalarda görülen sorunlar.
2. Makine aktarmalarında karşılaşılan sorunlar.

Her ikisiyle ilgili problemler, çok çeşitlilik arz etmektedir. İnsan yetersizliği ve kaynak azlığı, iki önemli sorundur.

Bu sorunları çözmek için, öncelikle anlamları bire bir verilmiş sözlükler ve karşılaştırmalı gramerler hazırlanmalıdır.

Aktarıcının bilgi ve kültür düzeyi de aktarılan metni etkiler. Aktarıcı, titiz bir yapıya sahip olmalıdır. Aktarmada sadece gramer ve kelime bilmek, her zaman yeterli olmayabilir. Bu yüzden aktarıcı, ilgili lehçelerin kültürünü de çok iyi bilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Türk lehçeleri, aktarma, aktarma sorunları, aktarıcı, makine aktarması.

---

*Prof. Dr., Fatih Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, mehkara@yahoo.com

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

**THE BASIC ISSUES IN TRANSLATION BETWEEN
TURKIC LANGUAGES****ABSTRACT**

People learn different cultures and languages through translation. There are quite difficulties about translation between languages from different origins. Poetry translation is much more difficult according to prose. Translation between the Turkic languages, except too far from each other, is easy for the Turkic origin. However, this convenience sometimes causes the translation errors. Similar items in the source and the target language deceive the translators.

Translation issues can be examined in two main groups:

1. Seen issues in the classic translation.
2. Encountered issues in machine translation.

Issues about both is very diverse. Lack of human and resource scarcity are two important issues.

To solve these problems one-to-one translation lexicons and comparative grammars should be prepared firstly.

Knowledge and culture level of the translator affects the translation. Translator must have an exacting character. To know only grammar and vocabulary in translation may not always be sufficient. Therefore, the translator should be well informed about the culture of related languages.

Key Words: Turkic languages, translation, translation issues, translator, machine translation.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Dilden dile çevirilere göre lehçeler arası aktarmalar, birbirine çok uzak lehçeler hariç, Türk kökenliler için kolaydır. Ancak bu kolaylık, zaman zaman aktarma hatalarını da beraberinde getirmektedir. Hedef ve kaynak lehçede görünürde aynı olan bazı öğeler, aktarıcıyı aldatmaktadır. Bu yüzden hem sözlük ve gramerlere sıkça başvurmak hem de titiz davranmak, lehçeler arası aktarmalarda önemlidir.

Dil ve kültür bakımından farklılaşma daha az olduğu için, her boyun alt kolları arasında yapılacak aktarmalar daha kolay olmaktadır. Farklı boylara ait lehçeler arası aktarmalarda ise daha fazla zorluklar yaşanabilmektedir. Düz yazıya oranla şiir aktarımı, çok daha zordur.

Aktarmalarda karşılaşılan sorunları, klasik aktarmalarda görülenler ve makine aktarmalarında karşılaşılanlar olmak üzere iki grupta ele almayı düşünüyoruz:

1. KLASİK AKTARMALARDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR²

Klasik aktarmadan kastımız, insan tarafından yapılan aktarmalardır. Son yıllarda makine aktarmaları ile ilgili çalışmalar da yapıldığı için bildiğimiz aktarmalara “klasik aktarmalar” demeyi uygun gördük. Her ikisiyle ilgili problemler, çok çeşitlilik arz etmektedir. İnsan yetersizliği ve kaynak azlığı başlıca iki sorundur.

1.1. KAYNAKLARIN DURUMU

1.1.1. Sözlükler

Karşılıkları açıklama biçiminde değil de kelime kelime verilmiş lehçeden lehçeye kapsamlı sözlükler hazırlanmalıdır.

Kazak Türkçesinden Örnek:

tal: Yaş dalları olan, ince yapraklı ağaç.

tal: Söğüt.

---

² Bildiri içinde vereceğimiz aktarma örnekleri, daha ziyade bu aktarmayı yapanların konuyla ilgilenmeye başladıkları ilk yıllara aittir. İlgili kişilerin birçoğu, daha sonraki yıllarda bu konuda mesafe katetmişlerdir.

Bu örneklerden ikincisinin tercih edildiği sözlükler, aktarmalar için vazgeçilmez kaynaklardır. Çünkü uzun anlamlar çok defa ne anlatılmak istendiğini verememektedir. Bir kavramı karşılayan tek ya da bir iki kelime anlam görüldüğünde, beyin, hızlı bir intikal kabiliyetine sahip oluyor.

Bu sözlüklerin “kaynak lehçe-hedef lehçe” ve “hedef lehçe-kaynak lehçe” şeklinde aşağıdaki düzende iki yönlü hazırlanması da önemlidir:

Türkiye Türkçesi-Tuva Türkçesi

para: Ahça.

Tuva Türkçesi-Türkiye Türkçesi

ahça: Para.

Bugün Türkiye merkezli hazırlanan sözlükler; daha ziyade madde başları bir başka lehçede, karşılıkları ise Türkiye Türkçesiyle olan sözlüklerdir. Madde başları Türkiye Türkçesinde, karşılıkları bir başka lehçeyle verilmiş kapsamlı sözlüklere çok acil ihtiyaç vardır.

Genel sözlüklerin yanı sıra iki yönlü deyim sözlükleri, terim sözlükleri ve kişi/yer adları sözlüklerinin de ayrıca hazırlanmasında büyük fayda vardır.

1.1.2. Gramerler

Bütün gramer özelliklerinin yer aldığı ayrıntılı lehçe gramerlerinin hazırlanmış olması gerekir. Aslında her lehçenin grameri kendi içinde yazılmış sayılır. Ancak lehçelerin karşılaştırmalı gramerlerine ihtiyaç vardır. Bu alanın emektar hocalarından Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun başkanlığında hazırlanan karşılaştırmalı Türk lehçeleri gramerinin bütün ciltleri yayınlandığında, bu ihtiyaç büyük oranda giderilmiş olacaktır.

1.1.3. Aktarma Sorunlarıyla İlgili Bilimsel Çalışmalar

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türk lehçeleriyle ilgili çalışmalar büyük bir ivme kazandı. İlk yetişen lehçe uzmanları master/doktora tezlerinin yanında ilgili lehçelerde ihtiyaç duyulan temel eserlere (gramer ve sözlük gibi) yöneldiler. Master/doktora tezlerinde ise, metinlere dayalı dil özelliklerinin ele alındığı çalışmalar ile üslup çalışmaları ön plandaydı.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Sonraki yıllarda epeyce metin aktarmalarında bulunuldu. Bu arada aktarmalarda dikkat edilecek hususları ve aktarma sorunlarını ele alan araştırmalar yayınlanmaya, tezler³ hazırlanmaya başlandı. Bütün bu çalışmalarda ağırlıklı olarak şu konular üzerinde durulmuştur: “Tercüme” ve “aktarma” terimleri, aktarmalarda dikkat edilmesi gereken noktalar, aktarma yanlışları, istem üzerine yapılacak çalışmaların önemi, kelime eş değeri meselesi, şiirlerin aktarımında yapılması gerekenler, deyimlerin doğru aktarımı, aktarılacak eserlerin seçiminde temel ölçütler.⁴

1.2. AKTARICININ DURUMU VE AKTARMANIN KİLİTLENDİĞİ NOKTALAR

Sağlıklı metinlerin ortaya çıkmasında, aktarıcının düzeyi belirleyici rol oynar. Ancak ne olursa olsun, aktarmanın kilitlendiği önemli noktalar bulunmaktadır. Bunları, aşağıda sırasıyla ele alacağız:

1.2.1. Aktarıcının Titizliği

İnsan ne kadar titiz davranırsa davranırsın, az da olsa hata yapabilir. Ancak her konuda olduğu gibi aktarmalarda da gereken titizliği göstermek zorundayız.

³ Bildiğimiz kadarıyla bu konuda ilk doktora tezi, bizim danışmanlığımızda Ahmet Karadoğan tarafından hazırlanmıştır.

⁴ Bu konuda geniş bilgi için bk. Ercilasun, Ahmet B., “Lehçeler Arası Aktarma”, *Türk Dili*, Sayı: 520, Nisan 1995, s. 337-344; Ercilasun, Ahmet B., “Lehçelerden Türkiye Türkçesine Aktarma”, *II. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı (8-10 Aralık 1994)-Bildiriler*, İLESAM Yayınları, Ankara, 1998, s. 41-45; İlker, Ayşe, “Lehçeden Lehçeye Aktarma Üzerine Bazı Düşünceler”, *3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 553-560; Karadoğan, Ahmet, *Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Sorunları – Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Üzerine Bir İnceleme* -Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi-, Kırıkkale, 2004; Kirişçioğlu, Fatih, “Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine Yapılan Aktarmalarda Karşılaşılan Bazı Problemler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 20, Güz-2006, s. 21-35; Uğurlu, Mustafa, “Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Meseleleri ve ‘Abay Yolu’ Romanı”, *Bilig*, Sayı: 15, 2000, s. 59-80; Uğurlu, Mustafa, “Kırgız ve Türkiye Türkçesi Arasında Bire Bir Kelime Eş Değeri, ‘Camiyla’ Romanındaki Meseleler Üzerine”, *Scholarly Depth And Accuracy-A Festschrift To Lars Johanson*, (Editörler: Nurettin Demir – Fikret Turan), Grafiker Yayınları, Ankara, 2002, s. 389-401; Uğurlu, Mustafa, “Türk Lehçeleri Arasında Kelime Eş Değeri”, *Bilig*, Sayı: 29, Bahar-2004, Ankara, s. 29-40; Usta, Çiğdem, “Lehçeden Lehçeye Aktarma Sorunlarına Ek: İmlâ Ve Noktalama Hataları”, *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları*, Cilt: 3, Sayı: 6, Güz 2008, S. 668-691.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

1.2.2. Aktarıcının Bilgi ve Kültür Düzeyi

Aktarmada sadece kelimeler ve bunların karşılıklarını bilmek, her zaman yeterli olmayabilir. İlgili lehçelerin kültürünü de iyi bilmek gerekir. Çünkü aktarıcının bilgi ve kültür düzeyi aktarılan metni etkiler.

1.2.3. Ana-Hedef Lehçenin Karşılıklı İyi Bilinmesi

Aktarıcı, aktarma yapacağı iki lehçenin gramer yapılarını bütün yönleriyle bilmek durumundadır. Ses, şekil, köken, anlam ve cümle bilgisini karşılıklı olarak yeterli seviyede bilmeyen aktarıcılar; sıkıntı yaşayabilirler.

1.2.4. Ana Lehçeye Ait Bir Kelimenin Hedef Lehçede Varmış Gibi Bazen Aynen Bazen de Sesleri Değiştirilerek Aktarımı

Aktarmalarda sık karşılaşılan hata tiplerinden biri de kelime kopyalamadır. Aktarıcı, iki lehçenin imkanlarını da karşılıklı olarak iyi bilemediğinden ya da dalgınlık eseri böyle bir hataya düşmektedir.

Azericeden Türkçeye Aktarılmış Metinden:

Gülzar çok korktu, titim titim titredi...

(Kazımoğlu 1999: 27)⁵.

Az. titim titim titre- => TT. tir tir titre-

Doğrusu: tir tir titredi

Kazak Türkçesinden:

Ayazbenen kızarıp ajarlandı

Ayaz ile kızarıp acarlandı

(İsmail-Çınar 1995: 108-109)

Kaz. ajarlan- => TT. süslen-, güzelleş-, bezen-

---

⁵ Samir Kazımoğlu'na ait metinler, şu eserden alınmıştır: Kazımoğlu, Samir, *Ağrı*, Ecdad Yayım-Pazarlama, Ankara, 1999. Söz konusu eserin orijinalini çok aramamıza rağmen elde edemedik. O yüzden bu eserden alınan örneklerin Azericesi verilmedi. Aslında dikkat çekilen noktaların Azericedeki yapısı ve anlamı çok açık olarak tarafımızdan bilindiği için bir bakıma buna gerek de kalmamış oldu.

Doğrusu: güzelleşti

Türkmen Türkçesinden:

Gelen myhman goýberilmez sövüşsiz

Konuk gelse gönderilmez sövüşsiz

(Nurmemmet 1997: 120-121)

Misafire izzet ve ikram, Türklerin hepsinde önemlidir. Ancak burada öyle bir hata yapılmıştır ki, ilk bakışta, küfredilmeden misafirin gönderilmemesi gerektiği gibi yanlış bir anlam zihinde canlanmaktadır.

Tkm. sövüş: Misafiri ağırlamak için kesilen hayvan.

TT. sövüş: Sövme işi.

İlgili kelime, Türkiye Türkçesindeki ses uyumuna göre *sövüşsüz* şeklinde yazılıp dipnotla açıklama yapılabilir.

1.2.5. Yalancı Eş Değerler Meselesi

Yalancı eş değer, şöyle tanımlanabilir: İki Türk lehçesinde köken ve yazılış bakımından aynı oldukları halde, anlamları farklı olan kelimelerin aralarında fark yok zannedilerek eşleştirilmesi.

Aktarma problemlerine kafa yoran bilim adamları, yalancı eş değer konusuna ayrı bir önem vermişlerdir. Yapılan araştırmalarda; yalancı eş değer tanımı, yalancı eş değer kelimelerin aktarmada doğurduğu sıkıntılar, yalancı eş değer kelimelerin aktarıcılar için bir tuzak olması, yarım yalancı eş değerlik, tam yalancı eş değerlik gibi konular üzerinde durulmuştur.⁶

⁶ Ärnazarov, Seyitnazar, “Türkmen ve Türkiye Türkçelerinde Aynı Kelimeler İle İfade Edilen Bazı Sıfatlardaki Anlam Farklılıkları Üzerine”, *Dil Dergisi*, Sayı: 113, Ankara, Mart-Nisan 2002, s. 72–77; Ergöneç-Akbaba, Dilek, “Nogay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Arasındaki Yalancı Eş Değerler”, *Bilig*, Sayı: 42, Yaz-2007, s. 151-176; Ersoy, Feyzi, “Çuvaş Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Yalancı Eş Değerler”, *Türkbilig-Türkoloji Araştırmaları*, Sayı: 14, 2007, s. 60-68; Gedikli, Yusuf, “Türk Lehçelerinden Metin Aktarma Yolları ve Metin Aktarmanın İlke ve Meseleleri”, *II. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı (8-10 Aralık 1994)-Bildiriler*, İLESAM Yayınları, Ankara, 1998, s. 58–69; Karadoğan, Ahmet, “Türk Lehçeleri Arasında Yapı Eş Değerliği ve Yalancı Eş Değer Yapılar”, *V. Uluslar Arası Türk Dili*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Aşağıda birkaç lehçeden, konuyla ilgili örnekler veriyoruz:

Azericeden Türkçeye Aktarılmış Metinden:

Gelenler kızlarını istemeye gelen elçilerdi.

(Kazımoğlu 1999: 31).

Az. elçi => TT. dünürücü, görücü

Doğrusu: dünürçülerdi

Kazak Türkçesinden:

Amaldap qarağaydı talğa jalğap,

Ärkim jür alar jerdiñ ebin qamdap.

Bulur çaresini çam ağacını **dala** ekler,

Herkes hazırlar yerini, usulünce bekler.

(İsmail-Çınar 1995: 154-155)

Kaz. tal => TT. söğüt

Doğrusu: söğüde

Türkmen Türkçesinden:

Almanıñ güli govı

Elmanın **gülü** hoş

(Bayramov-Çiftçi 1995: 136-137)

Tkm. gül => TT. çiçek

Doğrusu: çiçeği

1.2.6. Hedef Lehçeye Ait Uygun Kelimelerin Seçilmesi

Ana lehçedeki bir kelimenin hedef lehçede birkaç anlamı bulunabilir. Bir metni aktarırken, üzerinde durulan kelimenin hangi anlamının bu metne uygun olduğunun iyi tespit edilmesi gerekir. Bu yapılmazsa, hataya düşülmüş olur.

Kurultayı Bildirileri I (20-26 Eylül 2004), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s. 1591-1604; Resulov, Asker, "Akraba Diller ve Yalancı Eşdeğerler Sorunu", *Türk Dili*, Sayı: 524, Ankara, Ağustos 1995, s. 916-924.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Kırgız Türkçesinden:

Karanı kiyip ıylasın

Matem giyip ağlasın

(Cumakunova 2007: 42)

Kır. kara kiy- => TT. karalar giy- ~ matem tut-

Doğrusu: Karalar giyip ~ Matem tutup

Türkmen Türkçesinden:

İki ölüp, bir direldim

İki ölüp, bir **canlandım**

(Nurmemmet 1997: 50-51)

Tkm. direl- => TT. diril-, canlan-

Doğrusu: dirildim.

Kazak Türkçesinden:

Raspenen talaspa mü'min bolsañ

Gerçeğe yüz çevirme mümin **olsan**

(İsmail-Çınar 1995: 80-81)

Kaz. bolsa => TT. ise, olsa/olursa

Doğrusu: isen

1.2.7. Yanlış Ek Tercihi

Yanlış ek tercihinde, genellikle iki lehçenin yeterli düzeyde bilinmemesi etkili olmakta; aktarıcı, kaynak lehçedeki bir ekin hedef lehçede her zaman aynı biçimde karşılandığını zannederek yanılmaktadır. Kalıp ifadelerde, lehçeden lehçeye farklı ek tercihleri de bunu etkileyen diğer bir faktördür. Çünkü böyle yapılarda ekler, hiç ummadığımız şekilde farklı türden gelmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Türkmen Türkçesinden:

Erte tapylanok bu gün göreniň

Yarın bulunmuyor bugün görenin

(Nurmemmet 1997: 38-39)

Doğrusu: göreniň => gördüğü

Azericeden Türkçeye Aktarılmış Metinden:

...kızcağız korkusundan az kaldı yerin dibine giriyordu.

(Kazımoğlu 1999: 79)

Doğrusu: az kaldı => az kalsın

1.2.8. Ana Lehçede Eksiz Olduğu Hâlde Hedef Lehçede Ek İsteyen Yapılar

Bu tür anlatımlarda usta aktarıcılar, ek isteyen yapıyı hemen fark edip ona göre ifadelerini şekillendiriyorlar:

Özbek Türkçesinden:

Başıde yüz kışning kümüş reng izi

Başında yüz kışın gümüş **renkli** izi

(Orak 1991: 26-27)

Bayram Orak, yukarıdaki mısra da bulunan *kümüş reng* ifadesini Türkiye Türkçesine *gümüüş renkli* şeklinde “-li” eki getirerek doğru aktarmıştır.

Aşağıdaki örneklerde ise, gereken ekler kelimelere getirilmemiştir:

Türkmen Türkçesinden:

Önden miras goýulmandyr biz için

Önceden miras kalmamış **biz** için

(Nurmemmet 1997: 124-125)

Doğrusu: **biz** için => **bizim** için

Sen bar diýip jahanda

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Sen **var** diye cihanda

(Nurmemmet 1997: 96-97)

Doğrusu: Sen **var** diye => Sen **varsın** diye

1.2.9. Şiir Aktarımındaki Kayıplar

Daha önce, düz yazıya oranla şiir aktarımının çok daha zor olduğunu vurgulamıştık. Çünkü şiirde aktarıcı; bir yandan hatasız bir aktarma yapmaya çalışırken; bir yandan da vezin, kafiye gibi ahenk unsurlarını gözetmek durumunda kalıyor. Eğer kaynak lehçedeki bir kelime; hedef lehçede tek kelime ve aynı hece sayısıyla karşılanamazsa, şiirin vezni tutturulamamaktadır. Bu durumda aktarıcı titizse ve ahenk kaygısı taşıyorsa dipnota başvurmak zorundadır. Buna dikkat etmeyen aktarıcı zaten mısranın uzayıp gitmesine aldırmayacaktır. Serbest şiirler için böyle bir sıkıntı yok sayılır. Modern dönemde aruzla yazılmış şiirlerin aktarımında vezne uymak, neredeyse imkansızdır. Çünkü aruzla şiir yazarlar ancak bu tür metinleri veznine uygun biçimde aktarabilirler. Böyle kişiler de bugün için yok denecek kadar azdır.

Kafiye kelimelerinin ses yapıları her iki lehçede de ortak değilse, bu defa da kafiyede sapma kaçınılmaz bir hâl almaktadır.

Yakın lehçeden uzak lehçeye doğru gittikçe şiir aktarmalarında ahenk zayıflaması artmaktadır. Buna rağmen şiir aktarımında görülen kayıplar ve ahenk zayıflaması en aza indirilmeye çalışılmalıdır.

Türkmen Türkçesinden:

Ençe yıldır gadım Türkmen diyarı   4 + 4 + 3 = 11

Yat elinde yetim galdı, yalañaç.   4 + 4 + 3 = 11

Eşidyärin men şu yerden o zarı   4 + 4 + 3 = 11

Gözi yaşlı, gövni gamlı, garnı aç.   4 + 4 + 3 = 11

Nice yıldır eski Türkmen diyarı   4 + 4 + 3 = 11

El elinde yetim kaldı, çırçıplak.   4 + 4 + 3 = 11

İşitiyorum ben buradan o inlemeyi   5 + 4 + 5 = 14 !!!

Gözü yaşlı, gönlü gamlı, karnı aç.   4 + 4 + 3 = 11

(Kara 1997: 148-149)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Bu şiirde kafiye sisteminin tamamen bozulduğunu, bir mısradaki ise veznin tutmadığını görüyoruz. Vezinde sapma görülen mısradaki “işitiyorum” yerine “duyuyorum” tercih edilse; “ben” kullanılmasa ve “buradan” kelimesi de ağızsız bir ifadeyle “burdan” biçimine sokulsaydı; vezindeki sapma giderilmiş olurdu:

Duyuyorum burdan o inlemeyi $6 + 5 = 11$

Ancak kapsamlı bir çalışma yaparken o kadar çok şiir aktarıyorsunuz ki, her zaman dikkatinizi aynı seviyede tutamıyorsunuz.

Kazak Türkçesinden:

Akılsız **biy** bolmas, $3 + 3 = 6$

Sāwlesiz **üy** bolmas, $3 + 3 = 6$

Jürekke otı joq $3 + 3 = 6$

Adamda **mıy** bolmas. $3 + 3 = 6$

Akılsız **bey** olmaz, $3 + 3 = 6$

Işıksız **ev** olmaz, $3 + 3 = 6$

Yüreğinde ateşi yok $4 + 4 = 8 !!!$

Adamda **kafa** olmaz. $3 + 4 = 7 !!!$

(İsmail-Çınar 1995: 126-127)

Görüldüğü gibi, hem kendisi hem de sesleri hedef-kaynak lehçede ortak olmayan kelimeler; kafiye ve vezinde sapsmalarına sebep oluyor. Böyle durumlarda aktarıcı çaresiz kalabiliyor. İfade imkanlarındaki kısalık-uzunluk da vezin sapsmalarına etki ediyor. Örnek; *Jürekke otı joq* “Yüreğinde ateşi yok”. İşte bu mısradaki hece sayısı, altı olması gerekirken sekize çıkıyor.

Türkmenceye göre Türkiye Türkçesine daha uzak olan lehçelerde (mesela Kazakça), ortak öğeler azaldığı için lehçeden lehçeye şiir aktarımında daha büyük zorluklar yaşanmaktadır.

1.2.10. Bazı İfadelerin Diziliş Sırasında Görülen Problemler

Aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi, Türkiye Türkçesinde ve diğer lehçelerde sıfat tamlamasına gelen eklerin konumundaki farklılıklar, aktarıcılara epeyce sıkıntı yaşatmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Diğer lehçelerde iyelik eki; nitelenen isim (ikinci kelime) tarafındayken, Türkiye Türkçesinde bu ek, niteleyen durumundaki birinci kelimeye gelmektedir. Ancak bu fark edilemediğinden çok defa her iki kelimeye de iyelik eki getirilmektedir:

Kırgız Türkçesinden:

Turgan ceriñ aska dep

Kaldığın yerin kaya deyip

(Cumakunova 2007: 43)

Doğrusu: Turgan ceriñ => Kaldığın yer

Kazak Türkçesinden:

Maqtap jürgen ömiriñ osı bolsa

Övündüğün hayatın eğer bu ise

(Sahipova 2005: 156)

Doğrusu: Maqtap jürgen ömiriñ => Övünüp durduğun hayat

Türkmen Türkçesinden:

Aýran içen ak ýanlygym

Ayran içmiş ak **tulumum**

(Nurmemmet 1997: 106-107)

Doğrusu: Aýran içen ak ýanlygym => Ayran içtiğim ak tulum

Son örnekteki yanlış diziliş, anlamı da değiştirmiş; ayranı insan değil, tulum içmiştir. Oysa gerçekte bu mümkün değildir.

Yer yer tekrarların geliş sırasında da bazı problemler yaşanabiliyor:

Azericeden Türkçeye Aktarılmış Metinden:

Şimdi bunlar ne diye kırın mırın ediyorlar.

(Kazımoğlu 1999: 36-37)

Doğrusu: kırın mırın ediyorlar => mırın kırın ediyorlar

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

1.2.11. Kural Aktarma

“Kural aktarma” olarak tanımlayabileceğimiz hata tipinde, bir lehçeye ait herhangi bir kural, diğer lehçede de varmış gibi aynen aktarılıyor:

Azericeden Türkçeye Aktarılmış Metinden:

Eserlerin bazıları çağdaş hayatımızın çeşitli yönlerini, gençlerimizin dünyaya bakışını, hoşgörünü, ailenin Türklerde önemini de yansıtmaktadır.

(Kazımoğlu 1999: 4)

Doğrusu: hoşgörünü => hoşgörüyü

Bu örnekte, Azerbaycan Türkçesinde var olan kural, Türkiye Türkçesine aynen aktarılmıştır. Azerbaycan Türkçesinde yükleme hâli, ünlüyle biten isimlere “-nı/-ni, -nu/-nü” şeklinde gelir. Türkiye Türkçesinde ise, ekin son sesine bakılmaksızın her zaman “-ı/-i, -u/-ü” biçiminde getirilir. Ancak ünlüyle bitende, araya yardımcı ses olarak “y” girer.

Türkmen Türkçesinden:

Gün tylla teñneler sepen çagynda

Gün altın nuru **döken çağında**

(Nurmemmet 1997: 130-131)

Doğrusu: sepen çagynda => serptiği zaman, yaydığı zaman

teñne: 1. Gümüş para. 2. Para.

Bu örnekte de Türkmencenin bir kuralı, Türkiye Türkçesine olduğu gibi aktarılmıştır. Türkmencede sıfat-fiil ekli yapılarla kurulan sıfat tamlamasında iyelik eki, nitelenen isim tarafında (ikinci kelime olarak) yer alır. Türkiye Türkçesinde ise hem sıfat-fiil eki hem de iyelik eki, ilk kelimeye getirilir. Örnekte Türkmenceye ait yapı Türkiye Türkçesine aktarılan metne de yansıtılarak kural aktarımında bulunulmuştur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

1.2.12. Yansımali Kelimelerin Aktarımındaki Sıkıntılar

Bir lehçede kullanılan yansımali kelimenin karşılığını diğeri bir lehçede bulmak, her zaman kolay olmamaktadır. Aktarmanın kilitlendiği noktalardan birisi de bu kesittir.

Türkmen Türkçesinden:

Kemsiz düzelen yürek

Gurat işleyär:

“Gürs! Gürs!”

Eksiksiz düzelen yürek

Düzgün işliyor:

“Gürs! Gürs!”

(Bayramov-Çiftçi 1995: 302-303)

Tkm. gürs gürs => TT. küt küt

Doğrusu: Gürs! Gürs! => Küt! Küt!

Kazak Türkçesinden:

Qıyquw salar köldegi qaz ben quwlar

“Gukgu” salar göldeki kaz ve kuğular

(İsmail-Çınar 1995: 114-115)

Kaz. qıyquw => TT. çığlık

Doğrusu: Qıyquw salar => Çığlık atar

1.2.13. Deyimlerin Aktarımında Karşılaşılan Sıkıntılar

Lehçeler arası aktarmaların en zor yanlarından birisi, deyimle deyimle karşılanmasıdır. Bunu bir dereceye kadar sağlayacak deyimler sözlükleri bugüne kadar ihmal edilmiştir.⁷

⁷ Lehçelerin kendi içinde deyim sözlükleri vardır. Ancak bir lehçeden diğeri lehçeye karşılıkları verilmiş deyim sözlükleri yok denecek kadar azdır. Bu özelliği taşıyan ilk deyim sözlüklerinden birisini biz hazırlamıştık: Kara, Mehmet-Karadoğan,

Azericeden Türkçeye Aktarılmış Metinden:

Duymuşsundur, Bedel azmış yolunu.

(Kazımoğlu 1999: 119)

Az. yolunu az- => TT. yoldan çık-

Doğrusu: azmış yolunu => çıkmış yoldan

Kazak Türkçesinden:

Qıyanatşıl bolmaktı esten ketkiz!

İhanetçi olmayı aklından göçür.

(İsmail-Çınar 1995: 134-135)

Kaz. esten ketkiz- => TT. aklından çıkar-

Doğrusu: esten ketkiz => aklından çıkar

Türkmen Türkçesinden:

Aramdan gıl geçenok,

Gatı belet oña men.

Kıl geçmez aramızdan,

İyi tanırım onu ben.

(Bayramov-Çiftçi 1995: 296-297)

Tkm. aradan gıl geçme- => TT. aralarından su sızma-

Doğrusu: Aramdan gıl geçenok => Aramızdan su sızıyor

1.2.14. Atasözlerinin Aktarımındaki Zorluklar

Atasözlerinde kelimelerin bire bir aktarımı yeterli değildir. Çünkü ortak olanların büyük bir kısmı bile, farklı Türk boylarında farklı varlıklarla ilişkilendirilmiştir. O yüzden bunların aktarımı sırasında hedef lehçedeki bazı kelimeler, kaynak lehçede hiç ilgisi olmayan kelimelerle yer değiştirmek durumundadır. Aksi hâlde aktarılmış atasözleri, hiçbir mana ifade etmeyebilir:

Ahmet, *Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü*, Çağlar Yayınları, Ankara, 2004.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Kazak Türkçesinden:

Şegirtkeden qorıqqan egin ekpes.

Çekirgeden korkan ekin ekmez.

(Mert 2007: 307)

Doğrusu: Kuştan korkan darı ekmez.

Azericeden Türkçeye Aktarılmış Metinden:

Kızı kendi başına bırakırsan ya palancıya gider ya talancıya.

(Kazımoğlu 1999: 74)

Doğrusu: Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya varır ya zurnacıya.

1.2.15. Bitki ve Hayvan Adlarının Çözümündeki Yaklaşım

Bitki ve hayvan adlarında aktarma işlemi, ilgili varlığı tam olarak karşılayan tek ya da bir iki kelimeyle yapılmalıdır. Bunun mümkün olmadığı yerlerde dipnot düşülebilir. Ancak kısa karşılıklar bulunmaya çalışılmaz ve dipnot sayısı artarsa, bu durum, metnin akışkanlığını yok eder. Ne yazık ki, sözlüklerde bu tür kelimeler genellikle uzun açıklamalarla verilmiştir. Çünkü konunun uzmanları bile zaman zaman işin içinden çıkamamaktadırlar.

Bu yüzden kısa karşılıkları verilemeyen bitki ve hayvan adlarının tanınmasını kolaylaştıracak resimli sözlüklere tez elden ihtiyacımız vardır. Hatta internet ortamında herkesin kullanımına açık bir sözlük oluşturulursa, çok daha faydalı olur.

Aşağıda, konuyla ilgili örnekler veriyoruz:

Kazak Türkçesinden:

Karakat közge cetedı.

Karakat gözlü güzele ulaşır.

Dipnotta => karakat: Siyah renkli, yuvarlak, ufak bir meyve.

(Tamir 1993: 50-51)

Kaz. karakat => TT. frenk üzümü (siyah)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Türkmen Türkçesinden:

- *Ey geçiguş, geçiguş,*
Basım yetip gelir gış.

- *Ey geçiguş, geçiguş,*
Bastırıp geliyor kış.

(Bayramov-Çiftçi 1995: 64-65)

Tkm. geçiguş: İnce kuyruklu, ala telekli, küçük bir kuş.

Emma märekanıñ orta gürpünde diñ salıp oturan suvulgan yüz, **geçiguş sakgal** çakan göz Mämmetveli hoca davanı açdı.

Ama kalabalığın orta yerinde dikkat kesilmiş halde oturan soluk yüzlü, **keçi sakallı**, mavi gözlü Memmetveli Hoca davayı açtı.

(Köseoğlu vd. 1998: 80-81)

Çobanaldatanın gagasının bitimindeki seyrek sakallar, ağzının geri kısmına doğru sağlı sollu yayılmış vaziyettedir. Bu yüzden yukarıdaki örnekte “keçi sakallı” değil de “seyrek sakallı” demek istenmiş olmalıdır.

TT. keçi sakallı: Yalnız çenesinde sivri, seyrek sakalı olan.

Tkm. geçiguş => TT. çobanaldatan ~ keçisağan

Gulandır ol ödi yok

Gulandır o, ödü yok.

Dipnotta => **gulan:** Geyiğe benzer eti yenen bir tür hayvan.

(Bayramov-Çiftçi 1995: 230-231)

Tkm. gulan => TT. kulan, yaban eşeği.

Vermiş olduğumuz diğer bitki ve hayvan adları gibi *gulan* kelimesinin anlamını tam olarak çıkarabilmek için de resimli sözlük önemlidir. Biz de anlamını “yaban eşeği” şeklinde gördüğümüz hâlde, kulanın nasıl bir hayvan olduğunu tam olarak bilmiyorduk. Ancak resmini görünce zihnimizde anlamı netleşti.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

1.2.16. Yanlış İstem (Valenz) Seçimi

İsimler; isimlere, edatlara ve fiillere değişik hâl eklerini alarak bağlanır. Bunlar, istem (valenz) konusu içerisinde ele alınır. Ancak lehçelerin istem durumlarıyla ilgili çalışmalar, yok denecek kadar azdır.⁸ Fakat bu konu oldukça önemlidir. Sağlıklı aktarma yapabilmek için isimlerin hangi hâl eklerini alarak isim, edat ve fiillere bağlandığının çok iyi bilinmesi gerekir. Aksi hâlde aktarmalarda istem hataları yapılabilir:

Azericeden Türkçeye Aktarılmış Metinden:

Bedel karısından küstüğü günden beri başka odada yatıyordu.

(Kazımoğlu 1999: 32)

Doğrusu: *karısına küstüğü*

Türkmen Türkçesinden:

Öz kemine birazajyk uęjalsyn

Öz kusuruna birazcık **utansın**

(Nurmemmet 1997: 78-79)

Doğrusu: *kusurundan utansın*

⁸ Mustafa Uğurlu'nun valenz sözlükleriyle ilgili bildirisi, bu konudaki ilk önemli çalışmalardan biridir: Uğurlu, Mustafa, "Türk Lehçelerinin Aktarımında Valenz Sözlüklerinin Önemi", *Doęu Akdeniz Üniversitesi, Uluslar Arası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri* (Yayımlayan: Nurettin Demir-Emine Yılmaz), Gazimaęusa, 2001, s. 197-206. Bu alandaki önemli çalışmalardan biri de Çetin Pekacar'ın danışmanlığında hazırlanan doktora tezidir: Demirez-Güneri, Aysun, *Yeni Uygur Türkçesinde Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü -Yayımlanmamış Doktora Tezi-, Ankara, 2007. Aynı konuda bizim tarafımızdan da üç master tezi hazırlanmıştır: Uzunboy, Hilal, *Türkmen Türkçesinde İstem (Valenz)*, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü -Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi-, İstanbul, 2008; Atacık, Dursun Ahmet, *Türkiye Türkçesinde İstem (Valenz)*, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü -Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi-, İstanbul, 2008; Çimen, Feyzi, *Özbek Türkçesinde İstem (Valenz)*, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü -Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi-, İstanbul, 2009.

1.2.17. Kişi Adlarına Gelen Eklerin Durumu

Bu tür bir sıkıntı, aktarıcının kendi lehçesinde bulunmayan bir kişi adının görünürdeki şekliyle kök hâlinde mi kullanıldığını yoksa bir eke mi sahip olduğunu kolay tespit edememesinden kaynaklanmaktadır:

Azericeden Türkçeye Aktarılmış Metinden:

O, *Şehlan*'ı her şeyden çok seviyordu.

...*Şehlan*'ın hatırı için sustu.

On beş gün sonra düğünü yapıp *Şehla*'yı götürdüler.

Şehla'nın dünyası yıkıldı.

Senem'in oğlu bahçe kapısına dayanmış, gözlerini *Şehla*'ya dikmişti.

Şehlan kıskançlıktan az daha evi ateşe verip kendisini de içine atacaktı...

Şehla çocuk değildi.

(Kazımoğlu 1999: 58-60)

Kök Kelime: Şehla

Buradaki bulanıklığı, ilgi (-nın) ve yükleme (-nı) hali eklerinin doğurduğunu düşünüyoruz. *Şehlan* adı da bu isme gelen eklerin yanlış yerden bölünmesi sonucu zihinde üretilerek yazıya geçirilmiştir. Bu yanlış yazarın değil de ona aktarmada yardımcı olanların yaptığını düşünüyoruz. Çünkü *Şehla* ya da yanlışlıkla üretilen *Şehlan* adı, Türkiye'de yaşayanlarca pek bilinmemektedir. Yazar, eserin baş kısmında, metnin aktarılmasında kendisine yardımcı olan birkaç Türkiye Türkçesinin adını vermiştir.

Türkiye Türkçesinden diğer lehçelere yapılacak aktarmalarda; *Ayşe*, *Ayşen* ve *Gökçe*, *Gökçen* gibi isimlerde de aynı sıkıntı yaşanabilir.

1.3. HAYAT TARZININ FARKLILAŞMASI

Türkler, farklı coğrafyalarda yaşadıkları için hayat tarzları da ister istemez değişmiştir. Buna dayalı olarak hayatın bir kesitini ifade eden kelime, bir lehçede yaşarken bir lehçede yaşamamaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Böyle durumlarda aktarıcı; dipnot kullanarak açıklama yapmak zorunda kalmakta, kelime aktarımında bulunamamaktadır:

Türkmen Türkçesinden:

Meñzeyäñ çekelik dakınan gıza

Benziyorsun çekelik takınan kıza

Dipnotta => **çekelik:** Giydikleri işlemeli takkeden, Türkmen kızlarının yanaklarına dökülen süsler.

(Kara 1997: 176-177)

Şemal oña aydıp beryä öleñler

Rüzgâr ona söyleyiverir ölenler

Dipnotta => **öleñ:** Kız çıkarılırken söylenen dört mısralı şiir.

(Kara 1997: 634-635)

Özbek Türkçesinden:

Ölenning ketiden taralur ölen

“Ölenin” peşinden yükselir “ölen”

Dipnotta => **ölen:** Düğün ve eğlencelerde söylenen halk şarkı ve türküleri.

(Orak 1991: 94-95)

Türkiye Türklerinde, alt kısımlarından süsler sarkan kadın takkesi ile düğünlere mahsus şarkı ve türküler bulunmamaktadır. Bu yüzden Türkiye Türkçesinde, Türkmençe ve Özbekçedeki bu kavramları karşılayacak kelimeler de yoktur. Aktarıcı, böyle durumlarda dipnot düşmek zorunda kalıyor.

2. MAKİNE AKTARMASINDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Her boya ait lehçelerin dil özelliği ve bu lehçelere ait kültür yapısı birbirine çok benzediğinden, bunlar arasındaki makine aktarmalarının başarı düzeyi yüksek olacaktır. Bu açıdan boylar arasındaki ortaklıklar da bir yabancı dille kıyaslanamayacak

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

biçimdedir. Bu sebeple lehçeler arası aktarma yapan bir yazılımın başarı şansı çok daha yüksektir.

Bu avantajlı durumu göz önüne alarak Atakan Kurt⁹ ve Maxim Shylov¹⁰ ile birlikte Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarma yapacak bir yazılım geliştirmeye karar verdik ve bu yazılım üzerinde yaklaşık üç yıldır çalışmaktayız.

Ancak çalışmamız sırasında bu konuda ön araştırmaların bir hayli eksik olduğunu fark ettik. Bunların bir kısmını öğrencilerimizle birlikte giderme yoluna gittik. Kaynak eksikliği ve yetişmiş uzman azlığı, yine bu konuda da önemli bir sorun olarak karşımıza çıktı.

2.1. KAYNAKLARIN DURUMU

Bilgisayarlı dilbilime uygun kapsamlı lehçe sözlüklerinin ve karşılaştırmalı gramerlerin hazırlanmış olması gerekir. Yazılımların kontrolü bakımından da bir Türk dünyası metin bankası oluşturulmalıdır. Bugün için bunların hiçbirisi yoktur.

2.1.1. Kök Sözlükleri

Kök sözlükleri önemlidir. Çünkü Türkçenin bütün kollarında yeni kelime ve kavramlar köklere gelen yapım ve çekim ekleriyle oluşturulur.

İsim ve fiil köklerinin alabileceği ekler farklıdır. Köke gelen yapım ekleri isim ve fiile göre şekillendiğinden, kök sözlükleri önemli bir fonksiyonu yerine getirir. Çünkü kural ağaçları buna göre oluşturuluyor.

Öğrencilerimizden Ayşe Ünlü ve Ceylan Günay, Türkiye Türkçesi kökler sözlüğünü; Çiğdem Özden ve Dudu Emekli ise, Türkmençe kökler sözlüğünü hazırladılar. Bu sözlükler; ilgili lehçelerin sadece kök hâlindeki kelimeleriyle, gövdelerden yapım eklerinin sıyrılmasıyla elde edilen kök kelimelerinin bir araya getirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

2.1.2. Anlam Sıklığına Göre Sıralı Kök/Gövde Sözlükleri

Bilgisayarlı dilbilime uygun lehçe sözlükleri; kelime anlamlarının açıklama şeklinde değil de bire bir verilmesiyle

⁹ Fatih Üniversitesi Mühendislik Fakültesi-Bilgisayar Mühendisliği Bölümü.

¹⁰ Fatih Üniversitesi Mühendislik Fakültesi-Bilgisayar Mühendisliği Bölümü.

hazırlanmalıdır. Bunun için anlamların sıklık düzeyi tespit edilmeli ve bunlar mümkün mertebe tek kelime hâlinde, sıklık sırasına göre sözlüğe yerleştirilmelidir. Bu sözlükte kelime türlerinin de mutlaka belirtilmesi gerekir.

Başarılı bir yazılım, karşılıkları uzun açıklamalar biçiminde değil de bire bir verilmiş ve anlam sıraları iyi tespit edilmiş bir sözlüğün hazırlanmasıyla mümkündür. Böyle bir sözlükte her bir karşılık büyük bir zorunluluk olmadıkça tek kelimeyle verilmelidir. Birleşik kelimeler ve deyimler kaynak ve hedef lehçede çok defa birden fazla kelimeye dayandığı için bunlarda birden fazla kelime kullanılması bir sorun çıkarmayacaktır.

Anılan sözlükte bitki ve hayvan adları de uzun karşılıklarla değil, bire bir olarak verilmelidir. Ancak çok defa bu tür kelimelerin anlamlarını bire bir verebilmek, konunun uzmanları tarafından bile çok zor olmaktadır.

Türkmence için ihtiyaç duyulan böyle bir sözlük tarafımızdan hazırlanmıştır. Bu sözlüğün oluşturulmasında yüksek lisans öğrencimiz Gülşah Soyol'ın katkısı büyüktür.

2.1.3. Ayrıntılı/Karşılaştırmalı Gramerler

Lehçelerin bilgisayarlı dilbilime uygun ayrıntılı gramerlerinin hazırlanması gerekir. Böyle bir gramerde kaynak ve hedef lehçenin her özelliği karşılaştırmalı olarak ortaya konulabilirse, verimli sonuçlar daha kısa sürede alınabilir.

Bazı noktalarda yoğunlaşmak gerekebilir. Örnek olarak; sözlük dışı sesteş kelimeler için çözüm üretilmelidir. Bir kelimenin gövdesiyle diğer bir kelimenin kök+eki morfolojik çakışmaya uğramaktadır: *diñe* “sadece”, ancak *diñ+e* => *diñe* “kuleye”; *yıl+ıñ* “senin yılın” veya ilgi hâli ekiyle “yılın”, ancak *yılı+ñ* “senin sıcağın” vb.

Söz dizimi farklılıkları, ortaya konulmalıdır. Örnek; sıfat-fiille oluşturulan sıfat tamlamasında iyelik eklerinin geliş yeri, Türkiye Türkçesine göre diğer lehçelerde farklıdır: Tkm. *okan kitabım* “okuduğum kitap”, Kır. *karıp ketken kezimde* “yaşlandığım zaman”.

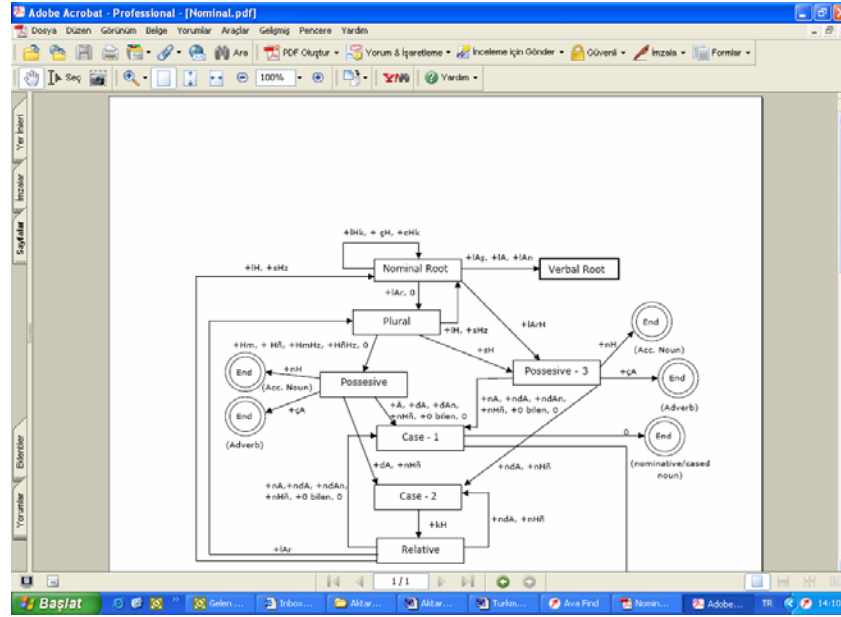
Türkiye Türkçesiyle diğer lehçeler arasında geniş zaman ekinin geliş düzeni bakımından farklılıklar vardır. Öğrencilerimizden Enver Kaya, Türkiye Türkçesindeki bütün fiillerin geniş zaman eki alma düzenini çalışmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

Her lehçenin kural ağacının oluşturulması gerekir. Biz, Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi kural ağacını Atakan Kurt ve Maxim Shylov ile birlikte hazırladık.

Şekil-1. Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Kural Ağacı-Örnek

2.1.4. Metin Bankası

Makine aktarmalarının test edilebilmesi için kaynak-hedef lehçelere ait sağlıklı ve karşılaştırmalı aktarmaların bulunacağı bir Türk dünyası metin bankasının hazırlanması gerekir. Yazılımların kontrolü bakımından bu son derece önemlidir.

2.2. UZMAN YETERSİZLİĞİ

Lehçeler arası aktarma yazılımları üzerine çalışan uzmanlar, yok denecek kadar azdır. Bu noktada hem lehçeleri hem de bilgisayarlı dilbilimi iyi bilen uzmanlara şiddetle ihtiyaç vardır.

Konuyla ilgili uzmanlar yavaş yavaş yetişmeye başlamıştır. Bu konudaki ilk çalışmalardan biri, Bilkent Üniversitesinde bir yüksek lisans tezidir. Bu tezde Kemal Altıntaş, Türkiye Türkçesi-Kırım Tatarcası arasında çeviri yapacak bir yazılım geliştirilmeye çalışmıştır. Maxim Shylov, Fatih Üniversitesinde Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında çeviri yapacak bir yazılım üzerinde

Turkish Studies

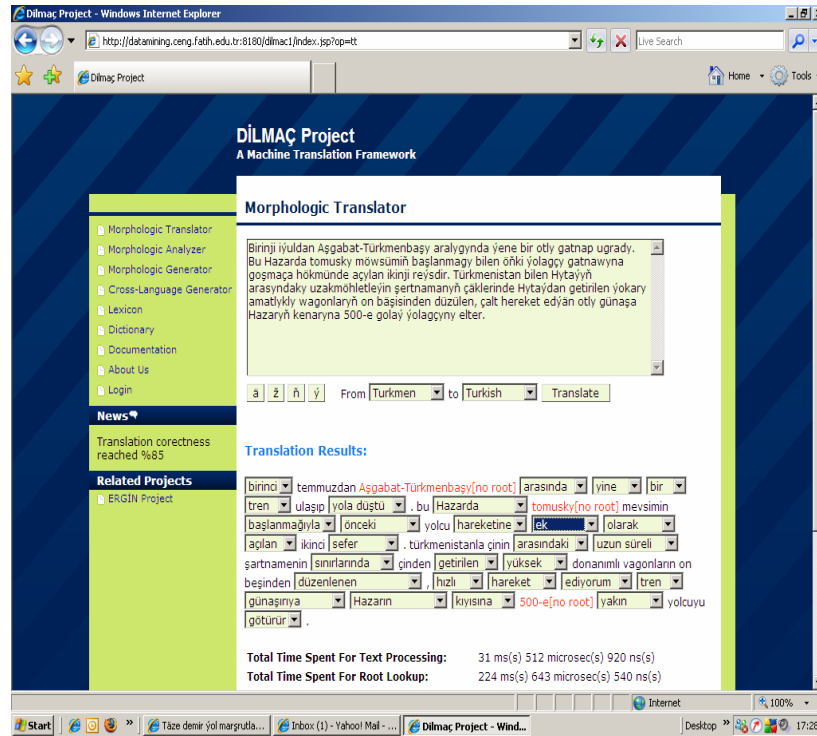
*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

çalışarak yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Aynı konuda İstanbul Teknik Üniversitesinden A. Cüneyd Tantuğ da doktora yapmıştır. Karadeniz Teknik Üniversitesinden Güçmırat Amanmıradov da Türkiye Türkçesi-Türkmen Türkçesi chat programı hazırlayarak yüksek lisans çalışması hazırlamıştır. Azerbaycan Bilişim Teknolojileri Bakanlığı ile Birleşmiş Milletler Teşkilatının himayesinde Türkiye Türkçesi-Azerbaycan Türkçesi arasında aktarma yapan bir program geliştirilmiştir. Bu program, aşağıdaki adresten indirilebilir:

<http://www.dilmanc.az/az>

Mehmet Kara, Atakan Kurt ve Maxim Shylov tarafından geliştirilen Türkmen Türkçesi- Türkiye Türkçesi aktarma programı **DİLMAÇ** da şu adreste deneme amaçlı olarak hizmete sunulmuştur:

<http://datamining.ceng.fatih.edu.tr:8180/dilmac1>

Şekil-2. Dilmaç Programının Arayüzü ve Aktarma Örneği

KISALTMALAR

- Az. : Azerice
Kaz. : Kazakça
Kır. : Kırgızca
Özb. : Özbekçe
TT. : Türkiye Türkçesi
Tkm. : Türkmençe

KAYNAKÇA

- ARIKOĞLU, Ekrem, 2005, *Örneklî Hakasça-Türkçe Sözlük*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- BAYRAMOV, Nuri-Çiftçi, Musa, 1995, *Çağdaş Türkmen Edebiyatından Çocuk Şiirleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- CUMAKUNOVA, Gülzura, 2005, *Türkçö-Kırgızca Sözdük (Türkçe-Kırgızca Sözlük)*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek.
- CUMAKUNOVA, Gülzura, 2007, "Kırgızların Mitolojik İçerikli Destanlarından 'Kocacaş' Destanı", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 36-46.
- ERCİLASUN, Ahmet B. vd., 1991, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- HAMZAYEV, M. Ya., 1962, *Türkmen Diliniñ Sözlüğü*, Türkmenistan İlimler Akademiyası Dil Bilimi İnstitutu, Aşgabat.
- İSMAIL, Zeyneş-Çınar, Ali Abbas, 1995, *Abay'ın Eserlerinden Seçmeler*, Türksoy Yayınları, Ankara.
- KARA, Mehmet, 1997, *Ata Atacanov'un Şiirleri I (Giriş-Metin-Aktarma)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARA, Mehmet-Karadoğan, Ahmet, 2004, *Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü*, Çağlar Yayınları, Ankara.
- KAZIMOĞLU, Samir, 1999, *Ağrı*, Ecdad Yayın-Pazarlama, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*

- KOÇ, Kenan-Bayniyazov, Ayabek-Başkapan, Vehbi, 2003, *Kazakşa-Türkçe Sözdik (Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü)*, Turan Yayınevi, Türkistan.
- KÖSEOĞLU, Nevzat vd., 1998, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 11-Türkmenistan Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- MERT, Osman, 2007, “Kazak Türkçesinde Hayvan Adlarıyla Kurulan Atasözleri”, *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslar Arası Sempozyumu-Bildiriler*, Almatı.
- NURMEMMET, Annagülü, 1997, *Berdinazar Hudaynazarov-Harikulade Sözler Dünyasına Davet*, Türkmenistan Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayını, Ankara.
- ORAK, Bayram, 1991, *Erkin Vahidov-Seçme Şiirler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ORUCOVUN, Äli Heydär vd., 2006, *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti I-IV*, Şärk-Gärp, Bakü.
- SAHİPOVA, Feride Baktıbaykızı, 2005, “Kazak Aydın Şekerim Kudayberdiuli: Hayatı ve Eserleri (1858-1931)”, *Çağdaş Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, s. 149-161.
- TAMİR, Ferhat, 1993, *Mağcan Cumabayef Öleñderi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

İnternet Kaynakları:

- <http://datamining.ceng.fatih.edu.tr:8180/dilmac>
- <http://datamining.ceng.fatih.edu.tr:8180/dilmac1>
- <http://www.aclweb.org/anthology-new/P/P07/P07-2048.pdf>
- <http://research.sabanciuniv.edu/1172/1/301180000625.pdf>
- <http://www.beykent.edu.tr/fbedergi/vol1/number1/125.swf>
- http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/cicekli_ceviri.pdf
- <http://citeseer.ist.psu.edu/old/500997.html>
- <http://www.dilmanc.az/az>

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/4 Summer 2009*